

**ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР ЖИНОЯТЧИЛИГИ: КРИМИНОЛОГИК ТАҲЛИЛ
ВА ПРОФИЛАКТИКА МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18731925>

Усманова Муборак Акмалджановна

Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети профессори

Аннотация: Мақолада вояга етмаганлар жиноятчилиги ижтимоий-ҳуқуқий ҳодиса сифатида комплекс ва интердисциплинар ёндашув асосида таҳлил қилинади. Вояга етмаганлар жиноятчилигининг назарий-методологик негизлари, криминологик тавсифи ҳамда уни шакллантирувчи детерминантлар (оилавий муҳит, ижтимоий назорат, таълим ва ҳуқуқий маданият, иқтисодий омилар, тенгдошлар таъсири) тизимли равишда очиқ берилади. Жиноий жавобгарлик ёшига оид миллий ҳуқуқий тартибга солишнинг мазмуни ва унинг инсонпарварлик тамойили билан уйғунлиги асосланади. Шунингдек, профилактика фаолиятининг умумий, махсус ва индивидуал даражаларида самарадорликни ошириш йўналишлари тақлиф этилиб, ҳуқуқий таълимни кучайтириш, оила билан мақсадли ишлаш, ижтимоий реабилитация ва қайта ижтимоийлаштириш механизмларини кенгайтиришнинг илмий-амалий аҳамияти ёритилади.

Калит сўзлар: вояга етмаганлар, жиноятчилик, криминология, детерминантлар, гуруҳий жиноятчилик, импульсивлик, ижтимоийлашув, профилактика, ҳуқуқий таълим, ижтимоий реабилитация, қайта ижтимоийлаштириш, ҳуқуқий маданият.

**ПРЕСТУПНОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ:
КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ
ПРОФИЛАКТИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ**

Аннотация: В статье преступность несовершеннолетних рассматривается как сложное социально-правовое явление, требующее комплексного и междисциплинарного анализа. Раскрываются теоретико-методологические основы исследования, криминологическая характеристика и ключевые детерминанты преступного поведения несовершеннолетних, включая семейную среду, уровень социального контроля, состояние образования и правовой культуры, экономические факторы и влияние групп сверстников. Обосновывается содержание национального правового регулирования возрастных критериев уголовной ответственности и его соотносённость с принципами гуманизма и справедливости. Отдельное внимание уделено направлениям повышения эффективности профилактики на общесоциальном, специальном и индивидуальном уровнях. Предлагаются меры по усилению правового просвещения, развитию адресной работы с семьёй, расширению

инструментов социальной реабилитации и ресоциализации, а также по снижению рисков повторной преступности среди несовершеннолетних.

Ключевые слова: *несовершеннолетние, преступность, криминология, детерминанты, групповая преступность, импульсивность, социализация, профилактика, правовое просвещение, социальная реабилитация, ресоциализация, правовая культура.*

JUVENILE DELINQUENCY: CRIMINOLOGICAL ANALYSIS AND IMPROVEMENT OF PREVENTIVE MECHANISMS

Abstract: *This article examines juvenile delinquency as a complex socio-legal phenomenon requiring a comprehensive and interdisciplinary approach. The study analyzes the theoretical and methodological foundations of juvenile delinquency research and provides a criminological characterization of its key determinants, including family environment, level of social control, educational conditions, legal awareness, economic factors, and peer group influence. Particular attention is paid to the age criteria of criminal responsibility within national legislation and their correlation with the principles of humanism and justice. The paper substantiates the need to prioritize preventive strategies over purely punitive measures and emphasizes the importance of differentiated responses to juvenile offending, taking into account the psychological and social immaturity of minors. Preventive mechanisms are considered at general social, special criminological, and individual levels. The study proposes strengthening legal education, enhancing family-based interventions, expanding social rehabilitation and resocialization programs, and improving institutional cooperation among law enforcement agencies, educational institutions, and community organizations. The findings highlight that effective prevention of juvenile delinquency requires a systemic approach aimed at eliminating criminogenic factors and fostering the social integration of minors.*

Keywords: *juvenile delinquency, minors, criminology, determinants, group offending, impulsivity, socialization, prevention, legal education, social rehabilitation, resocialization, legal culture.*

Вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган жиноятлар жамият барқарорлиги ва жамоат хавфсизлигига салбий таъсир кўрсатувчи муҳим ижтимоий-ҳуқуқий муаммолардан бири ҳисобланади. Бундай жиноятлар нафақат ўсмирнинг келгусидаги ижтимоийлашуви ва ҳаётий траекториясига, балки жамиятда ҳуқуқий тартибот ва ижтимоий ишонч даражасига ҳам бевосита таъсир қилади. Шу боис мазкур ҳодисани камайтириш ва унинг олдини олиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида комплекс ҳуқуқий-ижтимоий чоралар орқали амалга оширилиши лозим.

Бола ҳуқуқларини таъминлаш ва уларнинг манфаатларини устувор деб эътироф этиш принципи “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунда мустаҳкамланган. Мазкур принцип миллий қонунчиликда бола манфаатларининг

устуворлиги, давлат ва жамиятнинг улар олдидаги масъулияти ҳамда профилактик ёндашувнинг устуворлигини белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев ёшларни жиноятчиликдан ҳимоя қилиш, уларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини юксалтириш масалаларини долзарб вазифалар қаторига киритиб, мазкур йўналишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, таълим муассасалари, маҳалла ва жамоатчилик институтлари ҳамкорлигининг аҳамиятини алоҳида таъкидлаб, шундай дейди: «юртимиздаги ҳар бир бола, ҳар бир ёш – бизнинг фарзандимиз, ёшларимизда кучли маънавий-руҳий иммунитетни шакллантириш бўйича барча куч ва имкониятларимизни сафарбар қиламиз»[1].

Мамлакат аҳолисининг салмоқли қисми ёшлар ҳиссасига тўғри келиши профилактика сиёсатида тарбия, таълим, бандлик ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш механизмларини кучайтириш заруратини янада оширади. Вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олиш учун, аввало, ўсмирнинг ижтимоий муҳитини соғломлаштириш, ҳуқуқий таълим сифатини ошириш, бўш вақтни мазмунли ташкил этиш ҳамда хавф гуруҳидаги болалар билан манзилли ишлаш тизимини ривожлантириш талаб этилади.

Бугунги кундаги статистик маълумотлар вояга етмаганлар жиноятчилиги муаммосининг долзарблигини кўрсатади. Хусусан, 2023 йилда 3599 нафар вояга етмаган шахс томонидан жиноят содир этилгани қайд этилган бўлиб, уларнинг 82,6 фоизи жиноий жавобгарликка тортилган. Уларнинг 744 нафари 13–15 ёшда, 2855 нафари эса 16–17 ёшда бўлган. Қизлар улуши 8,7 фоизни (314 нафар) ташкил этган [2].

Рақамли муҳит ва ахборот маконининг жадал ривожланиши ўсмирларнинг ижтимоийлашуви ва хулқ-атворида янги хавфлар ва омилларни олиб кирмоқда. Шу нуқтаи назардан, кибермаконда болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ахборот хавфсизлиги ва медиасаводхонлик масалалари халқаро ташкилотлар (БМТ, ЮНИСЕФ, ЮНЕСКО, ЖССТ) кун тартибида барқарор мавзуга айланган.

БМТ ёшларни “15 ёшдан 24 ёшгача бўлган шахслар” сифатида таърифлайди [3]. БМТнинг “Ёшлар – 2030” стратегияси доирасида ёшларнинг ресурс сифатидаги салоҳияти, бироқ уларнинг турли хавфларга (зўравонлик, ижтимоий четлашув, ҳуқуқлар бузилиши) дуч келиши қайд этилади [4].

Криминологик тадқиқотлар натижаларига кўра, вояга етмаганлар орасида жиноий хулқ-атворга мойиллик кўпроқ 14–17 ёш оралиғида намоён бўлади. Бу ҳолат мазкур даврда психик ва ижтимоий ривожланишнинг беқарорлиги, импульсив қарорлар қабул қилиш, оқибатларни тўлиқ англамаслик ҳамда тенгдошлар гуруҳи таъсирининг кучайиши билан изоҳланади. Шу билан бирга, мулкий жиноятлар (ўғирлик, босқинчилик, фирибгарлик) улуши юқори бўлиб, улар кўпинча моддий эҳтиёж, ноқонуний йўл билан даромад топиш мотиви ёки ижтимоий назоратнинг етарли эмаслиги шароитида содир этилади.

Вояга етмаганлар жиноятчилиги — кўп омилли ва мураккаб ижтимоий ҳодиса бўлиб, унинг сабабларини тушунтиришда турли криминологик концепциялар

шаклланган. Социобиологик йўналиш вакиллари, жумладан, Чезаре Ломброзо ва Эрнст Кречмер жиной хулқ-атвори туғма омиллар билан изоҳлашга уринишган. Бироқ замонавий криминология жинойтчилиқни ижтимоийлашув жараёни, муҳит таъсири ва шахс ривожланишининг комплекс натижаси сифатида баҳолайди.

Психологик назариялар, хусусан, Лев Выготский томонидан илгари сурилган ёш давлари инкирози концепциясига кўра, ўсмирлик даври шахс ривожланишининг ўта мураккаб босқичи бўлиб, унда эмоционал беқарорлик, мустақилликка интилиш ва ижтимоий идентификация жараёнлари кучаяди. Бу ҳолат айрим шароитларда девиант хулқ-атвор шаклланишига замин яратиши мумкин.

Амалдаги илмий ёндашувлар ва эмпирик кузатувлар асосида вояга етмаганлар томонидан жинойт содир этишга олиб келувчи асосий сабаблар қуйидагича тизимлаштирилиши мумкин:

- тарбияси оғир ва ғайриижтимоий хулқ-атворли ўсмирларда ёшга хос психофизиологик хусусиятларнинг таъсири [5];
- ўсмирликдан балоғат ёшига ўтиш давридаги психофизиологик ўзгаришлар билан боғлиқ хавфлар [6];
- ижтимоийлашувни қийинлаштирувчи психик ва жисмоний патологиялар ҳамда аномалиялар [7].

Мазкур омиллар, қоида тариқасида, оиланинг тарбиявий салоҳияти, ижтимоий назоратнинг самарадорлиги, таълим муассасасининг профилактик роли ва тенгдошлар гуруҳи таъсири билан уйғун ҳолда намоён бўлади.

1) Оилавий муҳит ва тарбия омиллари:

Оилавий муҳит вояга етмаганларда ҳуқуқий онг ва ахлоқий меъёрларнинг шаклланишида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Оилавий низолар, ажрим, назоратсизлик, коммуникация етишмаслиги ёки, аксинча, ҳаддан ташқари қаттиққўл тарбия ўсмирда девиант хулқ-атвор моделларини барқарорлаштириши мумкин. Шу сабабли профилактикада оила билан ижтимоий-педагогик ишлаш, “хавф гуруҳи”даги болаларни эрта аниқлаш ва қўллаб-қувватлаш устувор вазифа ҳисобланади.

2) Тенгдошлар гуруҳи ва гуруҳий жинойтчилик:

Вояга етмаганлар жинойтчилигида гуруҳийлик элементлари нисбатан устун бўлади. Гуруҳ таъсири шароитида шахсий жавобгарлик ҳисси пасайиши, “ўзини исботлаш” мотиви кучайиши, девиант моделларни тез ўзлаштириш кузатилади. Шу нуқтаи назардан, маҳалла, таълим муассасаси, спорт ва маданий тўғарақлар орқали ижтимоий фойдали фаолиятга жалб этиш профилактиканинг амалий механизми сифатида муҳимдир.

3) Иқтисодий омиллар:

Қашшоқлик, моддий эҳтиёж, ижтимоий тенгсизлик ва бандлик муаммолари вояга етмаганларнинг ноқонуний йўллар орқали даромад топишга мойиллигини кучайтириши мумкин. Айрим ҳолларда иқтисодий зиклик мулккий жинойтларга туртки бўлса, бошқа ҳолатларда таълимдан узилиш ва бўш вақтнинг назоратсиз қолиши криминоген вазиятни кучайтиради.

4) Ҳуқуқий маданият ва институционал профилактика:

Ҳукукий билим ва ҳукукий маданиятнинг пастлиги — жиноят содир этиш оқибатларини тўлиқ англамасликка сабаб бўлади. Шу боис, таълим тизимида ҳукукий тарбиянинг мазмуни ва шакллари кучайтириш, профилактика инспекторлари, мактаб психологи, ижтимоий педагог ва ҳуқуқшунослар ўртасидаги ҳамкорликни институционал даражада йўлга қўйиш зарур.

Вояга етмаганлар жиноятчилиги қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради:

- импульсивлик ва режалаштирилмаганлик — кўп ҳолларда қарор ҳиссий таъсир остида қабул қилинади;

- гуруҳийликнинг юқорилиги — тенгдошлар таъсири жиноий қарорнинг қабул қилинишига кучли таъсир кўрсатади;

- тарбиявий таъсирга нисбатан юқори сезувчанлик — тўғри йўналтирилган реабилитация ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш воситалари ижобий натижа бериши эҳтимоли юқори.

Жиноятчиликнинг олдини олиш масаласи криминологияда жиноятчиликка қарши кураш тизимининг мустақил ва устувор йўналиши сифатида баҳоланади [8].

Хусусан, З. Зарипов ва И. Исмаиловлар жиноятчиликка қарши курашни уч йўналишга ажратиб, биринчи йўналишни — жиноятчилик ва жиноятларнинг олдини олиш сифатида изоҳлайдилар [9].

Умуман, жиноятчиликнинг олдини олиш жамият, давлат ва шахс манфаатларини муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий-ҳуқуқий фаолият ҳисобланади [10].

Вояга етмаганлар жиноятчилиги кўп омилли ва мураккаб ижтимоий-ҳуқуқий ҳодиса бўлиб, унга қарши самарали кураш комплекс ёндашувни талаб этади. Профилактикада оилавий тарбия, таълим муассасаларининг тарбиявий вазифаси, ижтимоий назорат механизмлари, манзилли реабилитация ва ёшларни ижтимоий фойдали фаолиятга жалб этиш ўзаро уйғун равишда амалга оширилиши лозим.

Вояга етмаганлар орасида жиноятчиликни камайтириш мақсадида қуйидаги чора-тадбирлар таклиф этилади:

1. Ҳуқуқий таълим ва ҳуқуқий тарбияни кучайтириш. Мактабларда ҳуқуқий маданиятни оширишга қаратилган тизимли курс ва модулларни жорий этиш, ёшларда қонунга ҳурмат ва жавобгарлик ҳиссини шакллантириш.

2. Ҳуқуқий таълимни алоҳида йўналиш сифатида институционаллаштириш. Назария билан чекланмасдан, кейс-таҳлил, ролли ўйин, симуляция ва ҳаётий вазиятлар асосида интерактив ўқитиш усуллари кенг қўллаш.

3. Оила билан ишлашнинг манзилли моделини ривожлантириш. Ота-оналар учун ҳуқуқий-маърифий дастурлар, маслаҳат ва профилактик тренинглар ташкил этиш, хавф гуруҳидаги оилаларни эрта аниқлаш ва қўллаб-қувватлаш.

4. Жавобгарлик ва оқибатлар ҳақида тушунтиришнинг таъсирчан шакллари. Ёшга мос ҳуқуқий тренинглар, ҳуқуқшунослар билан учрашувлар, профилактик суҳбатлар орқали ҳуқуқбузарликнинг реал ҳуқуқий оқибатларини англашиш.

5. Идоралараро ҳамкорликни кучайтириш. Профилактика инспекторлари, мактаб маъмурияти, психолог, ижтимоий педагог, маҳалла ва жамоатчилик институтлари ўртасида ягона профилактик режа ва мониторинг механизмини йўлга қўйиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати :

1. Мирзиёев Ш. М. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатнома. // «Халқ сўзи», 2025 йил 26 декабрь.
2. Kun.uz расмий сайти (вояга етмаганлар жиноятчилигига оид статистик маълумотлар). Манба: <https://kun.uz>.
3. United Nations. Definition of youth / UN documents. Манба: <https://undocs.org/ru/A/36/215>.
4. United Nations Youth Strategy “Youth 2030”. Манба: <https://www.un.org/youthenvoy/youth-2030/>.
5. Беличева С.А. Характеристика современного состояния проблем девиантного поведения несовершеннолетних и пути её решения. М., 1995. С. 91–95.
6. Выготский Л.С. Кризисы детского развития. Манба: <http://lutim.narod.ru/dip.htm>.
7. Выготский Л.С. Проблемы возраста. Манба: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/hrestomatia/03.php.
8. Варданян А. Б. Некоторые проблемы раскрытия и расследования тяжких преступлений против личности, совершённых по сексуальным мотивам. // Юрист-Правоведъ. 2010. № 4. С. 11–14.
9. Зарипов З., Исмаилов И. Криминология: дарслик. Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2006. 170-б.
10. Криминология: учебник для вузов /А. И. Алексеев, Ю. Н. Аргунова, С. В.Ванюшкин и др.; под общ. ред. А. И. Долговой. М.:Норма, 2017.338-с.
11. Рустамбаев М.Х., Абдурасулова Қ.Р., Нурмухаммедова Г.Б. Криминология: дарслик. Т: Yuridik adabiyotlar Publish, 2024. 424 б.

ИНТЕРНЕТ МАНБАЛАР:

12. Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали: <http://www.gov.uz>.
13. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси. <http://www.stat.uz>.
14. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси: <http://www.norma.uz>.
15. LexUZ — миллий ҳуқуқий ахборот тизими: <http://www.lex.uz>.